

Луцький А. І.,

перший проректор університету
імені Короля Данила Галицького,
кандидат юридичних наук, доцент

РОЛЬ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ В РОЗБУДОВІ СОЦІАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Наведено критерії визначення типів держави, проаналізовано державоустрій України, вплив правової ідеології на становлення соціально-правової держави. Запропоновано типізацію громадян, оптимальні шляхи взаємодії держави та суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, право, правова ідеологія, розвиток ідеології в Україні, роль правової ідеології, соціально-правова держава.

Приведены критерии определения типов государства, проанализирован государственный уклад Украины, определено влияние правовой идеологии на становление социально-правового государства. Предложена типизация граждан, оптимальные пути взаимодействия государства и общества.

Ключевые слова: гражданское общество, право, правовая идеология, развитие идеологии в Украине, роль правовой идеологии, социально-правовое государство.

Criteria over of determination of types of the state are brought, the structure of the state of Ukraine is analysed, influence of legal ideology is certain on becoming of the sociallegal state. Typification of citizens, optimal ways of co-operation of the state and society, is offered.

Keywords: civil society, right, legal ideology, development of ideology is in Ukraine, role of legal ideology, sociallegal state.

Для визначення ролі правової ідеології в розбудові соціальної, правової держави в Україні розглянемо, спочатку, який тип держави є соціальним, який правовим, як об'єднуються ці поняття та відображаються в нашій країні. Також приділимо більш детальну увагу особливостям феномену громадянського суспільства.

Як стверджують дослідники [2; 15], *соціальний тип* держави – це найбільш оптимальний тип організації суспільного устрою. До такого рівня розвитку змогли наблизитися на даний час лише передові країни світу (Франція, Швейцарія та ін.).

Цей тип державного устрою дозволяє забезпечити відносно рівномірний розподіл матеріальних і духовних благ, вирівняти за допомогою соціальних стандартів стартові можливості громадян, створити для них сприятливе соціально-культурне середовище

проживання удорожжя всього життя (профілактика дискримінації за будь-якою ознакою, у тому числі віковою).

Соціальна держава виступає гарантом забезпечення громадян на законодавчому рівні:

- стабільними доступними соціальними виплатами та справедливим соціальним розподілом;
- індивідуальною свободою;
- житлом;
- сприятливими умовами побуту;
- конкурентним рівнем доходів;
- належними умовами праці та охорони здоров'я;
- доступом до інформації;
- доступом до освіти, культури і соціальної допомоги.

Сукупність цих ознак складає, на нашу думку, характеристику якості життя в країні та психолого-матеріальний комфорт її громадян. Пріоритет цих цінностей підкреслює й передова правова світова спільнота, яка визначає індекс якості життя за наступними критеріями [20]:

- здоров'я: очікувана тривалості життя (в роках);
- сімейне життя: рівень розлучень (на 1 тис. чол.);
- матеріальне благополуччя (ВВП на душу населення, паритет купівельної спроможності);
- рейтинги політичної стабільності та безпеки;
- клімат і географія;
- рівень безробіття;
- середній індекс політичної та громадянської свободи;
- гендерна рівність (як співвідношення середньої зарплати чоловіків та жінок).

Соціальна держава опікується захистом кожної людини від соціальних негараздів (бідності, епідемій, невігластва, безправ'я тощо). Це є її внутрішньою політикою: утвердження соціального компромісу в суспільстві шляхом перерозподілу добробуту між його соціальними верствами, встановлення пропорційної системи оподаткування. Остання, на нашу думку, є однією з найважливіших умов успішного функціонування сучасної соціальної держави та складає основу високорозвиненої, ефективної, соціально орієнтованої економіки.

В економічній політиці соціальна держава поєднує і заходи державного регулювання, заохочення конкуренції, і розвиток особистої ініціативи громадян щодо забезпечення свого власного достатку.

Розмаїття політичних партій, яке є характерною рисою демократичних країн, у соціальному державоустрою має консенсус щодо основних цілей і завдань розвитку даного суспільства – злагоджена робота соціальних інститутів на громадський добробут всіх рівнів:

- гарантії для кожної людини на працю відповідно до її здібностей і кваліфікації;
- гідна оплата праці залежно від її якості та кількості;
- можливості самозабезпечення і підвищення свого добробуту;
- створення фактично рівних можливостей усім членам суспільства через систему виховання, освіти та соціальної підтримки;

- перехід від політичного і правового рівноправ'я громадян до їх соціального рівноправ'я;

- забезпечення силами державних і громадських інститутів прийняттого рівня життя для малозабезпечених осіб, які не мають можливості працювати і належним чином утримувати себе.

Соціальна держава сприяє формуванню в країні більшості населення, яке належить до «середнього класу»: частини суспільства, яка володіє матеріальними благами настільки, що не відчуває соціальних негараздів, але не має надлишку, який різуче контрастував би з найменш забезпеченими соціальними групами. Тобто, така держава сприяє добробуту всього народу. Зокрема, вона спрямовує зусилля на реальне гарантування:

- обсягу освіти, за допомогою якої громадяни були б конкурентно спроможними фахівцями, гідними розраховувати та отримувати адекватний рівень соціальних благ, без будь-яких дискримінаційних обмежень;

- розподілу власності та управління матеріальними ресурсами суспільства для оптимального забезпечення всіх громадян;

- вільної конкуренції на всіх рівнях: здобуття посад, отримання державних грантів тощо;

- доступу до соціально безпечного кредитування для вчасного володіння необхідними матеріальними благами;

- підтримки приватної ініціативи щодо підприємництва, оптимізації виробництва;

- захисту населення від незаконної експлуатації (охорона економічних інтересів слабкої частини громади) та безробіття;

- екологічної безпеки та ін.

Отже, специфікою соціальної держави є наявність в її правовій системі соціального права, ядро якого становлять соціальні права людини в якості провідного компонента цієї системи. Соціальне право включає в себе соціально-економічні та культурні права людини, регулює відносини у соціальній сфері і становить собою єдину галузь законодавства – соціальне законодавство.

Виходячи з зазначеного, Україна, принаймні у теперішній час, не належить до соціального типу держави. Рівень добробуту наших громадян занадто контрастний між різними верствами населення, а соціальні гарантії невідпрацьовані. Тим не менш, українці прагнуть до вищого рівня життя, що відкриває перспективи для досягнення рівня соціального типу держави. Роль правової ідеології полягає тут у переконанні широкого загалу, що соціальні досягнення цілком здійсненні й від праці над вдосконаленням власної правової культури всіх громадян залежить позитивна трансформація реалій правового життя.

На відміну від соціального типу, держава, яку дослідники характеризують як *правову*, спирається на право, ідеї гуманізму, справедливості, правової рівності і свободи, вищою соціальною цінністю в якій визнаються права людини. Акцент тут припадає на розвиток правозастосування, як форми соціального захисту, на відміну від попереднього типу – соціального, де головна увага приділяється досягненню відносно рівномірного добробуту громадян [6; 9].

Влада державних структур правової держави обмежується правом, яке виступає універсальним регулятором. Концепція правової держави є системою уявлень про можливі й бажані механізми державної влади щодо справедливого розмежування індивідуальних та групових інтересів, що базується на визнанні свободи особистості як принциповому постулаті переважної більшості суспільних ідеологій і теорій [1; 4]. Це включає:

- встановлення реальних гарантій прав і свобод особистості;
- поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову;
- верховенство права;
- взаємну відповідальність особи й держави;
- здійснення вищого конституційного контролю.

Теорія правової держави заснована на визнанні непорушності прав і свобод людини та принципу поділу влади. Для правової держави характерне обмеження державної влади, детермінованість її правом і законом.

Основою правової держави служить розвинене громадянське суспільство, у якому економічні відносини базуються на вільному ринку, діючому на суто правовому фундаменті. Інтереси та потреби громадян забезпечуються громадянськими інститутами: опіка сім'ї, культурних об'єднань, наукових асоціацій, профспілок тощо [10].

На нашу думку, правову державу можна визначити як форму громадянського суспільства саме через прагнення до відсутності державної монополії влади за рахунок наявності численних незалежних інститутів, організацій та спілок, що діють в рамках права та мають виконувати (окрім іншого) профілактичну щодо державних зловживань функцію.

Громадянське суспільство у такій державі – це вільне демократичне правове об'єднання громадян, завдання якого полягають у забезпеченні дієвих заходів реалізації гарантованих законодавством прав та свобод для кожного індивіда.

Економічні особливості громадянського суспільства підкреслюють автономність особи: кожний громадянин є власником, володіє засобами для гідного існування, вільний щодо вибору бізнесу або різновиду праці та самоорганізації задоволення своїх потреб тощо. Сполучним із державою фактором виступають визнання, забезпечення і захист природних та набутих прав людини і громадянина.

Правова держава передбачає обмеження влади правом й щодо ідеологічних аспектів: має відкидатися ідеологізація уявлень про державу як про механізм панування одних над іншими, будь-яку диктатуру (наприклад, одного класу над іншим, на кшталт «диктатури пролетаріату»).

Між тим, зазначимо, що право в правовій державі не тотожне безмежній свободі, всюдозволеності та свавілля. Воно виступає лише межами соціальної свободи, яка балансує на важелях правових норм: право і свобода іншої людини/людей – кордони власної свободи кожної особи, що передбачає розвиток та високий рівень соціальної відповідальності.

Тобто, правова держава – це таке демократична держава, де забезпечуються панування права, рівність всіх перед законом і незалежним судом, де гарантуються права і свободи людини й в основу

покладений принцип поділу (відокремлення) законодавчої, виконавчої та судової влади.

Відповідно, у теперішній час Україну не можна віднести до правового типу держави через майже тотальне невміння наших громадян користуватися своїми правами, через незнання їх. Роль правової ідеології тут полягає у піднесенні правової культури в країні. На побутовому рівні це може відбуватися через розповсюдження телепрограм юридичного змісту (наприклад, «Час суду» та ін.), періодичне проведення референдумів, виборів тощо.

Аналіз обох систем державоустрою – соціальної та правової моделі, показав майже ідентичність засад та ідеалів цих феноменів. Між тим, як вже зазначалося, різницею є різні акценти приділення уваги у внутрішній політиці: соціальній або правовій сферам. Це потребує об'єднання у нашому дослідженні цих понять, причому ми погоджуємося з рядом дослідників, які вважають недоцільним відокремлювати ці моделі державної влади одна від одної [14, 16].

Науковці вказують [3], що перші характеристики держав як соціально-правових виникли в середині ХХ ст. в результаті конфліктної взаємодії правової держави з інститутами громадянського суспільства: перерозподіл повноважень між громадянським суспільством та державою, коли паралельно з процесом децентралізації відбувається поступове зниження регулюючого потенціалу держави.

На сьогодні, на нашу думку, соціально-правова держава і громадянське суспільство є показниками демократичного розвитку сучасного світу, що характеризує рівень поваги до загальнолюдських цінностей (цінності, що не залежать від класових інтересів, симпатій, уподобань, однакові для представників усіх класів і верств суспільства: любові до себе, інших, країни, землі, світу тощо).

Відповідно, *соціально-правова держава* – це об'єднання соціальної та правової моделі державоустрою, що становить собою складний комплекс соціально-правової опіки над всіма елементами суспільного життя: громадськими структурами, інститутами тощо. Це зумовлено специфікою соціально-економічних, політичних, духовно-моральних умов життєдіяльності такого суспільства на сучасному етапі розвитку.

Спираючись на двоєдиність поняття соціально-правової держави, підкреслимо, що громадянське суспільство у ній характеризується як сукупність добровільно сформованих громадських інституцій, котрі діють на самоврядних засадах у межах конституції та законів, за посередництвом яких індивіди реалізують свої основні невід'ємні права і свободи.

Такий взаємозв'язок представлений нами в таблицях 1 та 2.

Таблиця 1

Соціально-правовий напрям розвитку держави

Правовий характер держави	Високий культурний стан суспільства
Сприяють створенню громадянського суспільства	

Таблиця 2

Відеутність соціально-правового напрямку розвитку держави

Домінування держави над особистістю	
Руйнує	
правовий характер держави	високий культурний стан суспільства

Роль правової ідеології тут полягає у відображенні процесу взаємодії соціально-правової держави і громадянського суспільства. Вона віддзеркалює правові метаморфози у суспільних відносинах та взаємодію держави, суспільства та права.

Правові обмеження є не лише у держави, яка обмежена в своїх діях правами і свободами людини і громадянина, але й у громадянського суспільства – яке також функціонує та розвивається на правовій базі. Така взаємодія може бути представлена у вигляді двох моделей: «державоцентричної» та «людиноцентричної» [19].

1. Державоцентрична модель спирається на патерналізм, правова ідеологія пропагує цінності всебічної нормативної регламентації суспільного життя, підпорядкування громадянського суспільства державі, широкого державного контролю над всіма суспільними відносинами, формального застосування права як інструменту для керування суспільними відносинами.

2. Людиноцентрична модель ґрунтується на внутрішньому переконанні кожного громадянина у необхідності дотримання встановлених правових норм, цінності прав людини, її гідності і свободи, поваги до її потреб та ін.

На нашу думку, роль правової ідеології полягає тут у тому, що саме вона визначає, яка модель взаємодії держави і громадянського суспільства реалізується у кожному конкретному випадку (це, у свою чергу визначає її властивості самого громадянського суспільства). Це визначає її особливу значущість як для держави, так і для громадянського суспільства.

Визначення місця нашої країни у цих системах неоднозначне, оскільки мають місце ознаки обох моделей: державоцентрична – має прояв у функціонуванні монополістичного на владу державного апарату, складності для пересічних українців захищати свої інтереси в суді тощо; людиноцентрична – проявляється через збільшення «обертів» інститутів соціального захисту (Закон України «Про звернення громадян», більша публічність влади тощо).

Переважання тих чи інших тенденцій залежить від ідеологічного спрямування, яке в Україні, попри всі негаразди, спрямоване на побудову громадянського суспільства. Правова ідеологія створює сприятливі психологічні умови для його розвитку і функціонування. Останнє, на нашу думку, передбачає наступні особливості:

- соціальна правова ідеологія, яка спирається на те, що людина є не просто автономним і самодостатнім індивідом, а складає частину спільноти, котра також розвивається і має свої специфічні потреби, задоволення яких передбачає наявність державної влади;

- людина – це частина суспільства, яка є не лише носієм невід’ємних прав і свобод людини і громадянина, але й несе ряд обов’язків перед суспільством та перед іншими громадянами.

Правова ідеологія забезпечує нормальний розвиток громадянського суспільства в аспекті його взаємодії з державою, спирається на цінності потреб людини. Це дозволяє уникати протиставлення держави і громадянського суспільства і сприяє формуванню загального правового простору: держава є необхідною формою юридичного регулювання владної взаємодії в суспільстві [17, 18].

Роль правової ідеології полягає й у тому, що вона продукує правові принципи, які дозволяють адаптувати реальні державні якості до бажаних – це сприяє розвитку демократичної і правової держави, яка, у свою чергу, забезпечує функціонування громадянського суспільства. Окрім принципу верховенства права, правова ідеологія сприяє:

- утвердженню режиму законності і стимулює правомірну поведінку громадян, оскільки розвиток громадянського суспільства завжди передбачає підтримання високого рівня правопорядку;
- відстоюванню та захисту громадянами своїх інтересів;
- можливостям всіляко реалізовувати себе в найрізноманітніших сферах діяльності;
- активності (за бажанням) в політичній, економічній, культурній, соціальній чи будь-яких інших сферах.

Ця громадянська активність забезпечується знанням громадянами своїх прав та наявністю практичних навичок їх реалізації. Правова ідеологія виступає тут рушійною силою демократизації державного і суспільного життя, адже саме на рівні правової ідеології закладаються і обґрунтовуються ті теорії і моделі, які дозволяють розбудувати сучасну систему взаємодії та взаємозв’язків між індивідом, суспільством і державою.

На нашу думку, взаємодія держави і громадянського суспільства передбачає не лише наявність ряду невід’ємних ознак і властивостей у самої держави, але й відповідну готовність громадянського суспільства взаємодіяти з державою на основі чинних правових норм та в межах діючого права. Така взаємодія підкреслює:

- становище громадянина у суспільстві, як носія прав і свобод, володаря персоніфікованої приватної власності, отримувача надійних соціальних засобів забезпечення та захисту свого статусу автономної особистості і громадянина;
- здатність індивідів до самоорганізації, а також наявність у них соціально-правових громадських позицій, інтересів та потреб;
- правову культуру, яка містить в собі потужний моральний потенціал пріоритету загальнолюдських цінностей над усім;
- орієнтацію громадян на: визнання принципів поділу влади та пріоритету прав і свобод людини і громадянина, законності, плюралізму суспільних інтересів, культивування поваги до законів і суду.

Роль правової ідеології тут, на нашу думку, у тому, щоб насаджувати у суспільній свідомості цінності, орієнтири та складові правової культури громадян. В результаті чого правова ідеологія постає не лише як складна сукупність (система) різноманітних правових ідей,

цінностей і принципів, але й як інструмент впливу на суспільну правову свідомість, здатний забезпечити сприйняття громадянами та подальшу реалізацію зазначених ідей та цінностей.

Відповідно, завдяки правовій ідеології цінності та ідеї стають реальністю або, хоча б, напрямком до неї. Правова ідеологія впливає на ефективність взаємодії між державою і громадянським суспільством. Вона визначає психологічну сформованість суб'єктів такої взаємодії, якими є:

- громадянське суспільство як носій правових цінностей. Воно забезпечує проведення процесу узгодження різноманітних суспільних правил та цінностей;

- держава, яка формує правове поле для взаємодії з суспільством та з окремими громадянами як носіями невід'ємних та невідчужуваних прав і свобод людини і громадянина;

- науковці, які проводять дослідження в галузі правової ідеології. Вони надають наукове обґрунтування, визначають її характер, уточнюють її теоретико-правовий зміст.

Дієва взаємодія цих суб'єктів, на наш погляд, дозволить створити сприятливі умови для розвитку громадянського суспільства в цілому та його соціально-правових інститутів, що, у свою чергу, позитивно впливатиме на рівень загальної правової культури суспільства.

На запитання, чи представлена в Україні така взаємодія, можемо відповісти: «намагається». На сьогодні, наша країна лише крокує до соціально-правового державоустрою, хоча значна частка чинних правових норм вже відповідає класичним європейським зразкам романо-германської правової сім'ї [8]. У розбудові соціально-правової держави в Україні роль правової ідеології, окрім мети, до якої прагне країна, полягає в забезпеченні відповідних засобів цієї розбудови.

Враховуючи, що соціально-правова держава є певним антагоністом тоталітаризму, засобом її діалогу з народом може бути названа ліберальна система взаємодії. Ліберальні заходи спираються на непорушність прав і свобод людини перед обличчям держави, ґрунтуються на мінімізації втручання держави в життя громадян [7]. Це відповідає віковичному прагненню свободи громадянами будь-якої країни, а нашої – передусім.

Історично Україна часто опинялася у залежному стані, тому прагнення до незалежності, на нашу думку, було утверджене на рівні генетичної свідомості українців. Відповідно, роль правової ідеології тут полягає у формуванні готовності до державної незалежності, а лібералізм – у тому, щоб ці процеси відбулися мирним шляхом, без збройних конфліктів.

Така позитивна ліберальна практика має місце у політичному полі нашої країни щодо постійного діалогу держави з народом через вибори всіх рівнів. Це, як погоджуються дослідники [5, 11], методи побудови вільного і рівноправного суспільства. Саме ці методи стали переважаючими в західних демократіях, які домоглися значних успіхів в реалізації мети створення соціально-правових держав.

В Україні, як й в СНГ в цілому, ліберальний метод розбудови держави виявився більш ефективним, ніж комуністичний, заснований на плановій економіці і централізованому управлінні. Про це свідчить крах

попередньої економіко-політичної системи. Тим не менш, радянські ідеї все ще тримаються в свідомості частини громадян, про що свідчить наявність відповідних політичних партій у нашій країні. В системі цінностей українського суспільства демократичні ідеали та норми, запропоновані новими політичними силами, ще досі не зайняли домінуючі позиції. Більш того, у процесі здійснення реформ і функціонування посткомуністичної політичної системи, вони піддалися певній девальвації і втратили підтримку значної частини громадян.

Однією з причин, що призвели до розчарування суспільства в демократичних цінностях, стало недосконале будівництво цивілізованих ринкових відносин. Становище приватного підприємництва на сьогодні доволі складне [13], що негативно відображається на якості життя людей.

Основи ліберальної свідомості створює політика держави, й помилки розбудови соціально-правової держави (наприклад, криміналізація частини її структур) відображаються через формування негативного ставлення до демократичного процесу та результатів реформ, наслідком чого є падіння довіри до існуючої влади (незадоволеність підсумками соціально-економічного розвитку країни).

Експерти погоджуються, що для пересічних громадян лібералізм асоціюється з доволі негативними явищами («безхребетність» влади), а не з його цінностями. У першу чергу, це пов'язано з соціально-економічними перетвореннями в країні: не сформованістю якісно нової державної системи. Тому у більшості людей склалося негативне ставлення до лібералізму як системі цінностей та поглядів на подальший розвиток суспільства [17].

Також, як вже згадувалося, історично наш народ звик до життя в умовах тотальної державної регламентації, у яких права та свободи людини були дієво не захищені законом [3]. Між тим, демократія неможлива без ліберальної свідомості. Досконала і дієздатна ліберальна система вимагає певного рівня зрілості громадянського суспільства – вільної і незалежної від держави багатогранної системи суспільного життя.

На нашу думку, роль правової ідеології тут полягає у тому, щоб формувати образ пересічного українця як автономної особистості, свідомого індивіда, який був би здатний домовитися на розумних засадах з усіма іншими і з приводу власних інтересів, і щодо того, що найкращим чином відповідало б загальним інтересам.

Це протилежність громадянина радянського типу: особистості, що спиралася на обов'язковий соціалістичний колективізм, який, тим не менш, мав лише ілюзію солідарності.

Такий *ліберальний тип особистості* передбачає моральну відповідальність вільної людини за свій усвідомлений вибір. Особиста свобода виступає найважливішим елементом ліберальної свідомості. Причому для ліберального типу людини особиста свобода має абсолютний сенс, а для прорадянського – відносний, тому що останній готовий обмежити її, оскільки для нього важливі зобов'язання перед суспільством, з яким він отожднює себе.

У зв'язку з цим, розбудова соціально-правової держави в Україні, на наш погляд, має спиратися на:

- ліберальні засади ліквідування відносин панування й підпорядкування;

- створення таких умов, за яких не люди керують людьми, а всіма править закон;

- обмеження державного впливу до розчинення в суспільстві, яке само організовує свою діяльність (громадянське суспільство);

- перетворення будь-яких політичних проблем на правові.

Роль правової ідеології у цьому сенсі полягає, на наш погляд у тому, щоб розповсюджувати престиж цих засад, долаючи правовий нігілізм та індиферентне ставлення до законів з боку українських громадян.

Як свідчить історична політична практика, без лібералізму немає цивілізованого суспільства [3]. Для того, щоб суспільство модернізувалося, необхідно, щоб кожна людина окремо, соціальна група, політична організація, суспільство в цілому поводитися відповідно з ліберальними нормами: поважали гідність іншої людини, дотримувались законів, проявляли терпимість до іншої думки тощо. Дослідники вказують [12], що лібералізм ефективно функціонує в тому випадку, коли в суспільстві досягнутий відносно високий рівень добробуту і зберігається стабільність. Стабільною ситуацію з добробутом громадян в нашій країні назвати поки що не можна, й тому народ відкидає ідеї індивідуалізму, нерегульованого ринку як невідповідні вітчизняним традиціям і менталітету.

Проте, на нашу думку, іншої альтернативи, крім ліберальної, у якості вибору засобів державно-громадських перетворень – немає. Як свідчить досвід інших країн [1; 2; 20], усвідомлення необхідності ліберальних трансформацій в Україні прийде через підвищення добробуту народу (забезпечення його першочергових духовних та матеріальних потреб).

Таким чином, роль правової ідеології в розбудові соціальної, правової держави в Україні характеризується:

- скеровуванням нашої країни до соціально-правового державоустрою, який має наступні функції: соціальний захист; забезпечення доступної охорони здоров'я та освіти, соціальне забезпечення; забезпечення зайнятості; надання соціальних послуг; згладжування соціальної нерівності; проведення державної соціальної політики;

- визначенням моделі державоустрою: «державоцентричної» (правове забезпечення інтересів держави) або «людиноцентричної» (правове забезпечення інтересів людини). Наша країна коливається між цими моделями, що підкреслює важливість ідеологічного спрямування на людиноцентризм;

- поширенням ліберальних взаємовідносин держави та суспільства;

- формуванням українців як ліберального типу громадян, на протиположний радянському типу. Ліберальний тип – це соціально-матеріально та духовно незалежна особистість, яка вміє захищати свої інтереси правовими засобами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєв В. М. Суспільство та держава: управлінські взаємовідносини : [моногр.] / В. М. Алексєєв. – Чернівці : Технодрук, 2012. – 343 с.
2. Влада в Україні: шляхи до ефективності : Всеукраїнський форум учених-правознавців / [відп. ред. О. Д. Святоцький]. – К. : Ін Юре, 2010. – 686 с.
3. Влада і суспільство в Україні. Історичний контекст : [історичні нариси] / [відп. ред. В. А. Смолій]. – К. : НАН України, Ін-т історії України, 2013. – 505 с.
4. Влада над громадою чи влада громади? : практ. посіб. для громад. діяча / [заг. ред.: О. Солонгай, О. Волочай]. – К. : [б. в.], 2010. – 252 с.
5. Держава і право суверенної України: проблеми теорії і практики : матеріали наук. конф. до 20-ї річниці незалежності України (Київ, 21 черв. 2011 р.) / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Юрид. думка, 2011. – 332 с.
6. Дзера Ю. М. Держава як учасник цивільних правовідносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / Ю. М. Дзера. – К., 2011. – 20 с.
7. Енциклопедичний словник з державного управління / [уклад. Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко]. – К. : НАДУ, 2010. – 20 с.
8. Євтушенко О. Н. Державна влада і місцеве самоврядування в політичній системі суспільства : [моногр.] / О. Н. Євтушенко. – Миколаїв : МДУ ім. П. Могили, 2010. – 513 с.
9. Жаровська І. М. Державна влада: правові категорії : [моногр.] / І. М. Жаровська. – Л. : Вид-во Львів. комерц. акад., 2012. – 195 с.
10. Зварич Р. В. Національна держава: поняття, ознаки, функції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Зварич Роман Васильович. – К., 2011. – 214 с.
11. Кравчук В. М. Громадські організації і держава: взаємовідносини в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти) : [моногр.] / В. М. Кравчук. – Т. : Терно-граф, 2011. – 260 с.
12. Куйбіда В. С. Публічна влада на місцевому рівні: стан і перспективи розвитку : [навч. посіб.] / В. С. Куйбіда. – К. : Ун-т «Україна», 2011. – 88 с.
13. Лациба М. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади: крок за кроком / Лациба М., Хмара О., Орловський О. – К. : Агентство «Україна», 2010. – 96 с.
14. Мацола М. І. Політична та державна влада: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень» / М. І. Мацола. – К., 2011. – 18 с.
15. Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності : матеріали XII наук.-практ. конф. / [ред. кол. : Буряк Л. І. та ін.]. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2012. – 426 с.
16. Політична система: сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і держави : у 2 т. / [за ред. О. В. Скрипнюка]. – К. : Логос, 2010. – 691 с.
17. Право і держава в дослідженнях молодих науковців : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. студ., аспірантів та молодих науковців, присвяч.

10-річчю Міжнар. гуманіт. ун-ту (Одеса, 23 берез. 2012 р.) / Міжнар. гуманіт. ун-т. – О. : Фенікс, 2012. – 311 с.

18. П'ята Л. «П'ята влада» у системі відносин: політика, економіка, право, громадянин (1990-2000-і роки) : [моногр.] / Л. П'ята. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 66 с.

19. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : [моногр.] / О. Я. Рогач. – Ужгород : Ліра, 2011. – 366 с.

20. Calavita K. Invitation to law & society. An introduction to the study of real law / K. Calavita. – Chicago : The University of Chicago Press, 2010. – 189 p.